Archive of SID

Critical Studies in Texts & Programs of Human Sciences,
Institute for Humanities and Cultural Studies (IHCS)
Monthly Journal, Vol. 21, No. 4, Summer 2021, 183-206
Doi: 10.30465/CRTLS.2021.34282.2093

A Critical Review on the Book "*Feasibility Study of Issuance of Sukuk in Iranian Economy Case Study of Mining and Mineral Industries*"

Hamidreza Abdollahian*

Abstract

The book "*Feasibility Study of Issuance of Sukuk in Iranian Economy, a Case Study of Mining and Mining Industries"* is a report of a research project carried out by Amir Hossein Mozini in the Economics Research Institute of Tarbiat Modares University. This work deals with how the mining sector is financed through the issuance of Istisna's Sukuk. This article, while introducing the work in general, examines and critiques it from the formal and content aspects. The findings of this paper show that although it provides a methodical method for examining the possibility of using Sukuk in different sectors of the economy and is somewhat of a practical effect, it has both formal and content characteristics. There are also some drawbacks such as lack of literary and scientific editing of the work, the weakness in the logical order and sequence of content, and the topics do not have the necessary strength. Ignoring first-hand sources and confusion in how to refer are other drawbacks of this work. In this work, the author does not mention the role of the Central Bank of Iran and the impact of its policies, especially its role in the regulatory pricing of Sukuk. This is one of the most important reasons why various economic sectors do not welcome Sukuk as an Islamic financing tool.

Keywords: Book Criticism, Feasibility Study, Sukuk, Istisna Sukuk, Mining Sector, Iranian Economy

* Assistant Professor, Department of Marine Economics and Insurance, Khorramshahr University of Marine Sciences and Technology, Iran, Hr.abdollahian@kmsu.ac.ir

Date received: 08/01/2021, Date of acceptance: 18/05/2021

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/ or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

www.SID.ir

Archive of SID

www.SID.ir

Archive of SID

پژوهش‌نامهٔ انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
ماهنامهٔ علمی (مقالهٔ علمی ـ پژوهشی)، سال بیست‌ویکم، شمارهٔ چهارم، تیر ۱۴۰۰، ۱۸۵ – ۲۰۶

بررسی و نقد کتاب *امکان‌سنجی انتشار اوراق صکوک در اقتصاد ایران*

مطالعه موردی بخش معدن و صنایع معدنی

حمیدرضا عبداللهیان*

چکیده

کتاب امکان‌سنجی انتشار اوراق صکوک در اقتصاد ایران، مطالعه موردی بخش معدن و صنایع معدنی گزارشی از طرح تحقیقاتی است که در پژوهش‌کده اقتصاد دانش‌گاه تربیت مدرس توسط امیرحسین مزینی اجرا شده است. این اثر به چگونگی تامین مالی بخش معدن از طریق انتشار صکوک استصناع پرداخته است. این مقاله، ضمن معرفی کلی اثر به بررسی و نقد آن از جنبه‌های صوری و محتوایی پرداخته است. یافته‌های این مقاله نشان داد که به‌رغم آن‌که اثر روشی برای بررسی امکان استفاده از صکوک در بخش‌های مختلف اقتصادی را ارائه می‌دهد و تا حدودی یک اثر کاربردی است، از حیث ویژگی‌های صوری و محتوایی دارای اشکالاتی است. عدم ویراستاری ادبی و علمی اثر سبب شده است، علاوه بر ضعف در نظم و توالی منطقی مطالب، مباحث از استحکام لازم برخوردار نباشند. نادیده‌گرفتن منابع دست اول و آشفتگی در نحوهٔ ارجاع از اشکالات دیگر این اثر به‌شمار می‌آید. مولف در این اثر به‌نقش بانک مرکزی ایران و تاثیر سیاست‌های آن به‌ویژه نقش آن در نرخ‌گذاری دستوری صکوک هیچ اشاره‌ای نکرده است. این موضوع از مهم‌ترین دلایل عدم استقبال بخش‌های مختلف اقتصادی از صکوک به‌عنوان ابزار تامین مالی اسلامی به‌حساب می‌آید.

کلیدواژه‌ها: نقد کتاب، امکان‌سنجی، صکوک استصناع، بخش معدن، اقتصاد ایران

JEL: G15, G21, G23

* استادیار گروه اقتصاد و بیمه دریای، دانشگاه علوم و فنون دریایی خرمشهر، ایران، Hr.abdollahian@kmsu.ac.ir
تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۰/۱۹، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۲/۲۸

Copyright © 2018, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International, which permits others to download this work, share it with others and Adapt the material for any purpose

www.SID.ir

Archive of SID

۱. مقدمه

نظام مالی شبکه‌ای از موسسات مالی و مجموعه‌ای از سازوکارها، فرآیندها و زیرساخت‌هایی است که از طرق مختلف گردهم‌آمدن تامین‌کنندگان و استفاده‌کنندگان از سرمایه‌های میان‌مدت و بلندمدت را تسهیل می‌کند. ایجاد پل ارتباطی بین عرضه‌کنندگان منابع مالی و تقاضاکنندگان آن، تشویق پس‌انداز و سرمایه‌گذاری و تخصیص کارآمد منابع کمیاب از مهم‌ترین مسیرهای بنیادی تاثیرگذاری بازار سرمایه بر رشد و توسعه اقتصادی کشورها به‌شمار می‌رود. نظام مالی با عملکرد مطلوب خود ضمن فراهم‌نمودن پوشش ریسک و تنوع آن می‌تواند زمینه را برای ایجاد ظرفیت‌های مناسب تجاری و نظارت بر عملکرد مدیران بنگاه‌های اقتصادی مهیا کند(توحیدی و یارمحمدی، ۱۳۹۶).

در نظام مالی سرمایه‌داری متعارف از اسناد بر پایه اوراق قرضه برای تامین مالی طرح‌های بزرگ اقتصادی استفاده می‌شود. در این نظامِ مالی صاحبان این اسناد صرفاً بستانکارانی هستند که بهره‌ای متناسب با بهره بازار پول دریافت می‌کنند و سهمی از مالکیت یا درآمدهای این طرح‌ها ندارند. در حالی‌که، نظام تامین مالی اسلامی که بر اصل شریعت اسلامی بنا نهاده شده است، به‌گونه‌ای طراحی شده است که دارندگان اوراق بهادار اسلامی یا صکوک به‌صورت مشاع در فعالیت‌های واقعی اقتصاد حضور دارند و سود این فعالیت‌ها پس از کسر هزینه‌های عملیاتی بین دارندگان این اوراق تقسیم می‌شود. در نظام مالی اسلامی بر ارتباط و پیوند وثیق میان بخش واقعی اقتصاد و بخش مالی تاکید فراوان می‌شود. پیوند بین فعالیت‌های اقتصاد واقعی که با هدف تولید ارزش افزوده صورت می‌گیرد و فعالیت‌های مالی در قالب عقود اسلامی مانند مرابحه، سلم، اجاره و استصناع تجلی پیدا می‌کند (سعیدی و سروش، ۱۳۸۸)

امروزه صکوک که از نوآوری‌های ممتاز در تامین مالی اسلامی به‌شمار می‌روند، رونق خوبی در کشورهای اسلامی و غیراسلامی پیدا کرده‌اند، به‌گونه‌ای که علاوه بر کشورهای اسلامی حتی در بازارهای مالی کشورهای غیراسلامی نیز رواج یافته‌اند و قوانین خاصی را برای این اوراق بهادار تدوین شده است (کاوند، ۱۳۹۶).

از موضوعات مهم در بحث صکوک در اقتصاد ایران بررسی امکان انتشار و استفاده از آن‌ها در بخش‌های مختلف اقتصادی است که سهم قابل توجهی از مطالعات در این حوزه را به خود اختصاص داده است. مطالعات حسن‌زاده و احمدیان (۱۳۹۱)، عزتی و شهریاری (۱۳۹۳)، مزینی، قربانی و صلح‌خواه (۱۳۹۳)، نظرپور، فاضلیان و مومنی‌نژاد (۱۳۹۳)،

www.SID.ir

Archive of SID

موسویان و کشاورزیان‌پیوستی (۱۳۹۳)، و فهیمی، رضوانی و خوانساری (۱۳۹۸) از جمله مطالعاتی است که موضوع امکان‌سنجی انتشار صکوک در بخش‌ها و صنایع مختلف را بررسی کردند. کتاب «امکان‌سنجی انتشار اوراق صکوک در اقتصاد ایران: مطالعه موردی بخش معدن و صنایع معدنی» اثر امیرحسین مزینی نیز در شمار آثاری است که چگونگی تامین مالی بخش معدن کشور را از طریق صکوک استصناع مورد بررسی قرار داده است. این مقاله درصدد است تا ضمن بیان کوتاهی از مفهوم و سابقه صکوک در ایران و جهان این کتاب را از جهات شکلی و محتوایی تحت بررسی و نقد قرار دهد.

۲. صکوک: مفهوم، پیشینه و تحلیل بازار

۱,۲ مفهوم و پیشینهٔ صکوک

اسلام دارای نظام خاص اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی است که برای تمام ابعاد و شئون زندگی فردی و اجتماعی یک جامعه اسلامی قوانین خاصی دارد. این نظام در حوزه اقتصاد مجموعه‌ای از الگوهای رفتاری در حوزه‌های تولید، توزیع و مصرف است که با مبانی و مفاهیم اصولی اسلام پیوند دارد و جامعه را در جهت رسیدن به اهداف متعالی دین مبین اسلام هدایت می‌کند. در این نظام رفتار انسان از دو مصدر معرفت یعنی وحی و تجربه انسانی ناشی می‌شود (Monzer Kahf, 1997).

ایده اولیه استفاده از ابزارهای تامین مالی در اقتصادهای اسلامی به نظریات اقتصاد اسلامی در نیم قرن گذشته برمی‌گردد. شهید محمدباقر صدر خالق اثر بدیع اقتصادِ ما (اقتصادنا) از نظریه‌پردازان پیش‌گام در اقتصاد اسلامی به‌شمار می‌رود که توانست در این اثر ضمن نقد نظام‌های متعارف، مبانی اقتصاد اسلامی را تبیین نماید. پس از گسترش مباحث نظری اقتصاد اسلامی و شکل‌گیری آن تلاش‌های زیادی توسط دانش‌مندان علم اقتصاد اسلامی برای کاربردی‌کردن این علم صورت گرفت. در این راستا، قوانین شریعت و فقه اسلامی در نظام بانکی پیاده‌سازی شد و در برخی از کشورهای اسلامی بازارهای مالی اسلامی راه‌اندازی گردید.

ابزارهای مالی اسلامی محصولات مالی خاص و متناسب با اصول مالی مبتنی بر شریعت اسلامی است، که در بسیاری از کشورهای اسلامی و غیراسلامی استفاده می‌شود. صکوک (Sukuk) از ابزارهای مالی اسلامی است که به‌دلیل برخی محدودیت‌های موجود در

www.SID.ir

Archive of SID

سیستم مالی اسلامی و برای عدم استفاده از اوراق قرضه متعارف، در طرح‌های تأمین مالی میان‌مدت و بلندمدت استفاده می‌شود. اصطلاح صکوک اولین بار توسط کمیته فقهی بانک توسعه اسلامی (Islamic Development Bank: IDB) در سال ۲۰۰۲ میلادی برای ابزارهای تامین مالی اسلامی استفاده شد. این اصطلاح جمع کلمه صک معرب فارسی واژه چک به معنای حواله، نوشته بدهکار، سفته، برات و یا قبض بدهی است و به‌طور معمول به‌جای اوراق مالی اسلامی استفاده می‌شود. سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی (Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institution: AAOIFI) در سال ۲۰۰٤ میلادی نیز ضمن معرفی انواع صکوک عقود اسلامی، صکوک را به‌عنوان گواهینامه‌هایی با ارزش برابر تعریف می‌کند که پس از عقد قرارداد، چگونگی دریافت ارزش گواهینامه‌ها و استفاده برنامه‌ریزی‌شده از آن به‌عنوان سهام و یا حقوق در دارایی‌های مشهود، حق انتفاع و خدمات یا حقوق صاحبان سهام در طرح‌ها یا سهام خاص از یک فعالیت سرمایه‌گذاری خاص را نشان می‌دهد. در سال ۲۰۰۹ میلادی هیات خدمات مالی اسلامی (Islamic Financial Services Board: IFSB) صکوک را معادل گواهینامه‌هایی می‌داند که هر یک از آن‌ها دارای یک حق مالکیت تقسیم‌نشده متناسب در دارایی مشهود یا مجموعه‌ای از دارایی‌های عینی و یا در یک فعالیت بازرگانی و منافع حاصل از آن است (Safari, Ariff and Mohamad, 2012).

صکوک ابزار مالی سازگار با قوانین اسلامی است، اما از جهاتی با اوراق قرضه مشابه است. شباهت‌های صکوک و اوراق قرضه را می‌توان در قدرت نقدینگی آنها در بازار ثانویه، رتبه‌بندی آن‌ها و تنوع در طراحی و عرضه در نظر گرفت. با این حال صکوک از جنبه‌های مختلف با اوراق قرضه متفاوت است. صکوک نشان‌دهنده مالکیت یک دارایی خاص است، در حالی‌که، اوراق قرضه فقط نشان‌دهنده یک تعهد بدهی است. رابطه بین صادرکننده و خریدار اوراق قرضه مانند رابطه بین وام‌دهنده و وام‌گیرنده است. لکن، صکوک از طریق پشتیبانی از دارایی‌های مشهود و واقعی صادر می‌شود. البته ظاهراً در عمل اینطور نیست. زیرا دارندگان صکوک هیچ‌گونه دخالتی در روند مدیریت و کنترل دارایی‌ها ندارند. دارندگان صکوک در سود و زیان صادرکننده اوراق شریک هستند، در حالی که، دارنده اوراق قرضه سود ثابت یا متغیری را دریافت می‌کند و مسئولیتی در قبال زیان فعالیت‌های اقتصادی ندارد. البته، در روشی تحت عنوان «تفاوت بین صکوک پایه دارایی و حامی دارایی» سود دارندگان صکوک نیز قابلیت تضمین دارد و تفاوتی بین صکوک و

www.SID.ir

Archive of SID

اوراق قرضه در اجرا وجود ندارد، هرچند از نظر محتوا و ماهیت اساساً متفاوت هستند. اعتبار اوراق بهادار از طریق اعتبار ناشر آن سنجیده می‌شود، در حالی‌که اعتبار صکوک به ارزش دارایی‌های پشتیبان آن بستگی دارد (Pegah Zolfaghari, 2007).

طراحی و انتشار صکوک برای اولین بار در اوایل دهه ۱۹۸۰ میلادی و هم‌زمان با بروز بحران اقتصادی صورت گرفت که بانک توسعه اسلامی و مجمع فقه اسلامی نقش مهمی در گسترش و جهانی‌شدن آن داشتند. نخستین تلاش توسط بانک مرکزی مالزی به‌منظور مقابله با مسئله نقدینگی و پس از آن انجام شد که اولین بانک اسلامی مالزی کار خود را شروع کرد. این بانک اقدام به انتشار اوراق بهادار بی بهره با نام «گواهی سرمایه گذاری دولتی» نمود. این گواهی ها نشان دهنده بدهی بانک اسلامی مالزی به دولت و نرخ بهره از پیش تعیین شده ای برای این اوراق وجود نداشت، بلکه نرخ بازدهی آنها توسط دولت و به تشخیص آن اعلام می‌شد. البته قبل از انتشار اولین صکوک جهانی توسط مالزی در دسامبر ۲۰۰۱ میلادی، موسسه پولی بحرین برای اولین مرتبه در حوزه کشورهای خلیج فارس در ۱۳ ژوئن سال ۲۰۰۱ میلادی اسناد دولتی با سررسید ۳ ماهه مطابق با قوانین اسلامی با عنوان صکوک سلم (سَلَف) و به ارزش ۲۵ میلیون دلار منتشر کرد (سروش، ۱۳۸۹).

صکوک کارکردهای مهمی در اقتصاد کشورهای اسلامی دارد. تامین مالی طرح‌های بزرگ و کلان اقتصادی براساس شریعت اسلامی، مدیریت نقدینگی بازار پول نظام بانکی کشورهای اسلامی، مدیریت خطر و نااطمینانی و کمک به توزیع عادلانه درآمد و ثروت از مهم‌ترین کارکردهای صکوک به‌شمار می‌رود (تسخیری، ۱۳۸٦)

اوراق مشارکت که به‌نوعی روش ابداعی جمهوری اسلامی ایران برای تامین مالی اسلامی طرح‌ها و فعالیت‌های اقتصادی به‌حساب می‌آید، اولین‌بار در سال ۱۳۷۳ توسط شهرداری تهران و به‌منظور تامین مالی طرح‌های نوسازی بافت فرسوده و اجرای بزرگراه نواب به‌مبلغ ۷٤ میلیارد ریال و با نرخ سود علی‌الحساب ۲۰ درصد و با استفاده از ظرفیت ایجادشده در تبصره ۸۵ برنامه دوم توسعه اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی مصوب آذر ۱۳۷۳ انتشار یافت. به‌دلیل عدم اطلاع محققین حوزه مطالعات اقتصاد اسلامی از این موضوع سابقه انتشار اوراق تامین مالی اسلامی در کشورمان را سه سال بعد و پس از تصویب قانون نحوه انتشار اوراق مشارکت در سال ۱۳۷٦ نسبت می‌دهند. براین اساس، می‌توان جمهوری اسلامی ایران را از پیشگامان طراحی و استفاده از ابزارهای اسلامی در بازارهای مالی به شمار آورد.

www.SID.ir

Archive of SID

۲,۲ تحلیل بازار صکوک در ایران و جهان

پس از بروز بحران‌های مالی بین‌المللی در سال‌های ۱۹۹۷ و ۲۰۰۸ میلادی و پیامدهای ناگوار آن، بازارهای مالی اسلامی علاقمندان بسیاری پیدا کرد. در این راستا، صکوک به عنوان رایج‌ترین ابزار مالی اسلامی توجه بسیاری از ناشران و سرمایه‌گذاران اسلامی و غیراسلامی را به‌خود جلب کرد و توانست مرز بازارهای مالی اسلامی و گستره استفاده از ابزارهای مالی اسلامی را فراتر از کشورهای اسلامی توسعه دهد. حجم انتشار اوراق اسلامی در بازار سرمایه طی سالیان گذشته افزایش یافته است و علاوه بر بنگاه‌های اقتصادی که به انتشار صکوک اقدام می‌کردند، دولت، وزارت‌خانه‌ها و شرکت‌های دولتی نیز به انتشار صکوک پرداخته‌اند (صلواتیان و حسینی‌دولت‌آبادی، ۱۳۹۸).

انتشار صکوک در کل جهان در سال ۲۰۱۹ میلادی به رقم ۱٤٥/۷ میلیارد دلار رسید، این رقم بالاترین ارزش انتشار صکوک از زمان شروع به کار آن در سال ۲۰۰۱ میلادی به حساب می‌آید. رشد انتشار صکوک در سال ۲۰۱۹ میلادی نسبت به سال قبل از آن معادل ۱۸/۳ درصد و نسبت به سال ۲۰۱۷ میلادی معادل ۲۸/٤ درصد بوده است. حجم صدور صکوک در طول سال ۲۰۱۹ میلادی عمدتا به دلیل صدور صکوک از آسیا ، شورای همکاری خلیج فارس، آفریقا و برخی از مناطق دیگر جهان بود. هر چند سهم کشورهایی مانند اندونزی، امارات، عربستان سعودی و ترکیه با حجم خوب افزایش یافته است، لکن، مالزی هم‌چنان بر بازار صکوک تسلط دارد (International Islamic Financial Market Report: 2020).

انتشار صکوک در بازارهای مالی جهان به دو شکل صکوک داخلی (Domestic Sukuk) و صکوک بین‌المللی (International Sukuk) صورت می‌گیرد. صکوک داخلی تابع قوانین داخلی کشور ناشر و صرفا برای جذب منابع مالی از سرمایه‌گذاران داخلی منتشر می‌شوند، در حالی‌که، صکوک بین‌المللی در بازارهای مالی بین‌الملل عرضه می‌شوند و هدف این صکوک تامین مالی طرح‌های بزرگ اقتصادی توسط سرمایه‌گذاران عمده سایر کشورهاست. در کل انتشار صکوک بین‌المللی درسال ۲۰۱۹ میلادی معادل ۳۸/٥ میلیارد دلار بوده است که به‌معنای افزایش ٥,٤۹ میلیارد دلار یا رشد مثبت ۱٦/٦ درصدی نسبت به سطح ۲۰۱۸ میلادی است. در سال ۲۰۱۹ میلادی بالاترین ارزش انتشار صکوک بین المللی از زمان راه‌اندازی صکوک ثبت شده است.

www.SID.ir

Archive of SID

انتشار صکوک توسط دولت‌ها، شبه‌دولت‌ها و تا حدودی توسط شرکت‌ها و موسسات مالی و عمدتاً از کشورهای شورای همکاری خلیج فارس، اندونزی و مالزی به این افزایش حجم کمک کرده است. تجزیه و تحلیل انتشار صکوک بلندمدت و کوتاه‌مدت بین‌المللی نشان می‌دهد که در سال ۲۰۱۹ میلادی ۲۹/٤ میلیارد دلار صکوک بلندمدت در برابر ۹ میلیارد دلار صکوک کوتاه‌مدت با نسبت‌های ۷٦/۵ و ۲۳/۵ درصد صادر شده است. هم چنین، در مورد صکوک داخلی آمارها نشان می‌دهند، انتشارات صکوک داخلی از سطح ۹۰/۱ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۸ میلادی به ۱۰۷/۳ میلیارد دلار در سال ۲۰۱۹ میلادی یا در حدود مثبت ۱۸/۹ درصد افزایش یافته است. بزرگ‌ترین بخش این افزایش مربوط به مشارکت مالی مالزی با حدود ٥٤ میلیارد دلار و متعاقب آن عربستان سعودی با ۱۸/۹، اندونزی ۱۷/۳ و ترکیه ۸/۸ میلیارد دلار است.

از سوی دیگر، براساس گزارش بازار مالی اسلامی بین‌المللی از کل صکوک بین‌المللی منتشرشده در سال ۲۰۱۹ میلادی ۳۰ درصد به وزارت‌خانه‌های دولتی، ٤۱ درصد نهادها شبه‌دولتی، ۱۳ درصد بنگاه‌های اقتصادی بخش خصوصی و مابقی به سایر موسسات و سازمان‌ها تعلق دارد. در همین سال ٥٦ درصد از کل صکوک به‌صورت صکوک وکالت، ۱۱ درصد صکوک اجاره، ۹ درصد صکوک مضاربه و ۳ درصد صکوک مرابحه و مابقی به صورت صکوک ترکیبی (Hybrid) اجاره–مرابحه و وکالت–مرابحه و سایر اشکال صکوک ترکیبی بوده است. در صکوک داخلی بیش‌ترین سهم به صکوک مرابحه با ۳۰ درصد و صکوک اجاره با ۲۰ درصد اختصاص دارد. صکوک ترکیبی داخلی به صورت‌های مختلف وکالت–مرابحه و مضاربه–مرابحه و انواع در حدود ۲۳ درصد از کل صکوک داخلی را تشکیل می‌دهند (International Islamic Financial Market Report: 2020).

بررسی روند انتشار صکوک در طی ۱۰ سال اخیر جمهوری اسلامی ایران نشان می‌دهد که عملکرد بازار سرمایه از سال ۱۳۸۹ تا سال ۱۳۹٤ بسیار ضعیف و در مجموع شش سال رقم ناچیز ۳٦ هزار میلیارد ریال (با نرخ رسمی تسعیر دلار معادل ۱/۷ میلیارد دلار) را ثبت کرده است، لکن، این رقم در سال ۱۳۹۵ با رشد مثبت قابل توجه ٥٤۰ درصدی به مبلغ ۷۸هزار میلیارد ریال (معادل ۲/۵ میلیارد دلار) افزایش یافت. انتشار صکوک در بازار مالی ایران در سال‌های بعد و تا سال ۱۳۹۷ کم‌وبیش از نوسانات کمی برخوردار بود تا این‌که در سال ۱۳۹۸ توانست بالاترین عملکرد را با انتشار ۲۵۱ هزار میلیارد دلار (معادل ٦ میلیارد دلار) ثبت نماید. از سوی دیگر، بررسی نوع صکوک منتشرشده براساس عقود اسلامی در

www.SID.ir

Archive of SID

سال ۱۳۹۸ نشان می‌دهد که ٤٩ درصد صکوک مرابحه، ۳۷ درصد صکوک رهنی، ۱۲ درصد صکوک منفعت و ۲ درصد به‌صورت خرید دین صادر شده است. علی‌رغم، تلاش‌های صورت‌گرفته در چند سال اخیر به‌ویژه در بخش نظری و توفیقات بازار سرمایه در سال ۱۳۹۸ هم‌چنان جمهوری اسلامی ایران در مقایسه با کشورهای دیگر نظیر مالزی، بحرین و اندونزی سهم بسیار اندکی از انتشار صکوک را دارد و برای توسعه بیشتر بازار مالی اسلامی خود و قرارگرفتن در کنار سایر کشورهای پیش‌گام با چالش‌های جدی مواجه است. وجود محدودیت‌های قانونی، ساختار نامناسب مالی و بانکی، عدم فرهنگ‌سازی مناسب و بی‌اطلاعی سرمایه‌گذاران از صکوک و کارکردهای آن و پیچیدگی انتشار صکوک نسبت به سایر منابع تامین مالی از مهم‌ترین چالش‌های پیش‌روی توسعهٔ بازار مالی اسلامی در جمهوری اسلامی ایران به‌شمار می‌رود.

۳. مشخصات شناس‌نامه‌ای و ساختار اثر

۱,۳ معرفی مولف و ناشر اثر

اثر مورد بررسی و نقد در این مقاله توسط امیرحسین مزینی به‌رشته تحریر درآمده است. این اثر مستخرج از یک طرح پژوهشی با عنوان «امکان‌سنجی استفاده از اوراق صکوک در اقتصاد ایران، مطالعه موردی بخش معدن و صنایع معدنی» است که در پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس در سال ۱۳۸۸ انجام و انتشار یافت. امیرحسین مزینی دانش‌یار این پژوهشکده و دانش‌آموخته دکتری تخصصی علوم اقتصادی گرایش اقتصاد بین‌الملل و اقتصاد پولی از این دانشگاه است. ارزیابی اقتصادی طرح‌ها و اقتصاد اسلامی به‌ویژه مباحث تامین مالی اسلامی از مهم‌ترین زمینه‌های کاری نامبرده به‌حساب می‌آیند و کتب و مقالات متعددی در این خصوص گردآوری و تالیف کرده‌اند. امیرحسین مزینی علاوه بر این اثر و کتب «ارزیابی اقتصادی طرح‌ها (اقتصاد مهندسی)» در سال ١٣٩٤ و «ارزیابی اقتصادی طرح‌ها (موضوعات پیشرفته)» در سال ١٣٩٦ را توسط انتشارات سمت منتشر کرده است.

پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس فعالیت خود را در سال ١٣٦٨ تحت‌عنوان «موسسه تحقیقات اقتصادی» آغاز نمود و پس از یک‌دهه فعالیت در سال ۱۳۷۷ با اخذ موافقت قطعی از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری به پژوهشکده ارتقا یافت. این پژوهشکده در معرفی خود اشاعه و گسترش تحقیقات بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای در

www.SID.ir

Archive of SID

حوزه دانش اقتصاد و مبتنی بر نیاز جامعه، جهت‌دادن به موضوعات پایان‌نامه‌ها و رساله‌های دانشجویان رشته اقتصاد، انجام طرح‌های پژوهشی برای سایر دستگاه‌های اجرایی و ارائه راه‌کارهای علمی و عملیاتی برای رفع مشکلات سایر بخش‌های اقتصادی را به‌عنوان اهداف کلیدی خویش اعلام کرده است.

۲,۳ معرفی ساختار اثر

اثر مورد بررسی و نقد به‌وسیله انتشارات کتاب شمس لیتوگرافی، چاپ و صحافی و در پاییز سال ۱۳۸۹ توسط پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس منتشر شد. این اثر در نوبت اول انتشار با شمارگان ۱۰۰۰ نسخه و با قیمت ۵۰۰۰۰ ریال و با شماره شابک ٤٠٨-٦٢٣٠-٩٦٤-٩٧٨ در قطع وزیری و در تعداد ۲۲۲ صفحه انتشار یافت.

این اثر علاوه بر مقدمه ناشر و پیش‌گفتار مولف از هفت فصل تشکیل شده است. ناشر در مقدمه اثر، توسعه علمی و دست‌یابی به پیشرفت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی را در گرو ایجاد فضا و بستر مناسب برای تبادل اندیشه‌ها ودست‌آوردهای علمی و به‌اشتراک‌گذاری آن‌ها می‌داند. هم‌چنین، ناشر از خود به‌عنوان قطب فعالیت‌های علمی و پژوهشی اقتصاد اسلامی کشور یاد می‌کند و برگزاری شش همایش ملی و بین‌المللی اقتصاد اسلامی و نُه نشست سالانه محققان اقتصاد اسلامی دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی کشور را به‌عنوان مصادیق این ادعا بیان می‌کند. مولف در پیش‌گفتار این اثر مقوله تجهیز منابع و تامین مالی فعالیت‌های اقتصادی را از جمله موضوعات مهم سیاست‌گذاری اقتصادی دانسته و معتقد است بروز بحران اقتصادی جهان در سال ۲۰۰۸ و نارسائی‌های ایجادشده در بازارهای مالی باعث بروز نوعی تردید در کارکردهای نظام مالی بین‌الملل شده است و تجدیدنظر در قابلیت‌های بازارهای مالی متعارف را ضروری می‌داند. براین اساس، مولف استفاده از ابزارهای تامین مالی اسلامی و به‌طور مشخص صکوک که در سال‌های اخیر در عرصه بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است، به‌عنوان مهم‌ترین ابزار تامین مالی اسلامی یاد می‌کند.

فصل اول، با عنوان «روش‌ها و ابزارهای تامین مالی و صکوک» به مباحث متنوعی از نظام مالی اختصاص دارد. در مباحث اولیه این فصل به موضوعات کلی نظام مالی متعارف نظیر کارکردهای نظام مالی، طبقه‌بندی بازارهای مالی، انواع اوراق بهادار در بازارهای مالی و انواع روش‌های تامین مالی طرح‌های اقتصادی اشاره شده است. مولف در بخش دیگری از

www.SID.ir

Archive of SID

این فصل به مسئله عدم سازگاری شیوه‌های متعارف تامین مالی با شریعت اسلامی مانند و معرفی ابزارهای مالی در قالب عقود اسلامی پرداخته است. هم‌چنین، مولف در انتهای مطالب این فصل ضمن برشمردن انواع عقود اسلامی به مزایا و محدودیت‌های این اوراق پرداخته است. مولف اعتقاد دارد که با وجود مزیت‌هایی مانند امکان مدیریت دارائی‌ها و بدهی‌ها، سرمایه‌گذاری مطابق قوانین و شریعت اسلامی، تسهیم ریسک، قابلیت معامله در بازارهای بین‌المللی و برخورداری از مزیت امکان سرمایه‌گذاری‌های کوچک، این نوع از اوراق بهادار را دارای محدودیت‌هایی نظیر فقدان بازارگردان، پایین‌بودن درجه نقدشوندگی وعدم وجود معیار مناسب ارزیابی پرتفوی سرمایه‌گذاری می‌داند.

فصل دوم اثر به الزامات و پیش‌نیازهای انتشار صکوک در اقتصاد ایران اختصاص دارد. در این فصل سه موضوع کارایی بازار سرمایه، منصفانه و کارآمدبودن بازار و خطرات نظام‌مند اندک به‌عنوان مهم‌ترین شرایط موفقیت انتشار اوراق مشارکت در بازار سرمایه معرفی شده است. مولف در این فصل به مباحث مختلفی از صکوک از جمله شرایط انتشار آگهی عرضه صکوک، ملاحظات فقهی و زیرساخت‌های مورد نیاز بازار صکوک و لزوم یک‌نواختی فرآیندهای ارزیابی و قیمت‌گذاری صکوک پرداخته است.

مولف تجربیات کشورهای مختلف در انتشارات صکوک را در فصل سوم به‌بحث گذاشته است. در این فصل آمارهای متعددی از انتشار صکوک در سطح جهانی با ویژگی‌های مختلف و در قالب جداول متعدد اشاره شده است. براین اساس، اولین تجربه انتشار صکوک به بانک مرکزی مالزی در جولای ۱۹۸۳ میلادی نسبت داده شده است. در حوزه کشورهای خلیج فارس نیز اولین بار در ژوئن ۲۰۰۱ میلادی موسسه پولی بحرین اسناد دولتی مطابق با شریعت اسلامی تحت‌عنوان صکوک سلم (سَلَف) منتشر کرد. هم‌چنین، بانک توسعه اسلامی در سال ۲۰۰۳ میلادی صکوک ترکیبی با سررسید پنج ساله منتشر کرد و در اکتبر همین سال بزرگ‌ترین انتشار صکوک تا آن تاریخ یعنی عرضه ۷۰۰ میلیون دلار صکوک توسط مجموعه‌ای از بانک‌ها و موسسات اسلامی صورت گرفت.

فصل چهارم اثر به بررسی ساختار و ویژگی‌های بازارهای پولی و مالی در اقتصاد ایران پرداخته است. در این فصل عملکرد نظام بانکی در جذب منابع و ارائه تسهیلات در بخش‌های مختلف اقتصادی در بازهٔ زمانی ۱۳۶۹ تا ۱۳۸۷ مورد بررسی قرار گرفته است. مولف در قسمت دیگری از این فصل ضمن ارائه آمارهای مختلفی از نرخ‌های سود اسمی و واقعی سیستم بانکی بیان می‌کند که بالابودن نرخ‌های تورم باعث منفی‌شدن نرخ‌های سود

www.SID.ir

Archive of SID

واقعی و اختلال در جذب منابع از یک‌طرف و جهت‌دهی نامناسب تسهیلات بانکی و در نهایت گسترش رانت و فساد از طرف دیگر شده است. مولف در ادامه مباحث فصل چهارم به سیاست انتشار اوراق مشارکت به‌عنوان یکی از روش‌های موثر اجرای سیاست‌های پولی و مالی و با هدف مشارکت عمومی در اجرای طرح‌های عمرانی- انتفاعی سودآور پرداخته است و با ارائه جدولی از خلاصه وضعیت انتشار اوراق مشارکت در سال‌های ۱۳۸٦ و ۱۳۸۷ به این جمع‌بندی می‌رسد که رمز موفقیت دولت در اعمال این سیاست، مشارکت بانک‌ها در خرید این اوراق بوده است.

مولف در فصل پنجم ساختار و ویژگی‌های بخش معدن و صنایع معدنی (رویکرد نظری) را بررسی کرده است. بخش قابل توجهی از این فصل به مباحث ارزیابی اقتصادی طرح‌ها و فناوری و طبقه‌بندی آن‌ها اختصاص دارد و مولف صرفا در یک مبحث کوتاه به موضوع اصلی این فصل یعنی بررسی ویژگی‌های ساختاری بخش معدن پرداخته است.

در فصل ششم ساختار و نوع نیاز مالی بخش معدن و صنایع معدنی کشور مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در این فصل روند سرمایه‌گذاری در بخش معدن و زیربخش های آن در طی دو دوره زمانی بررسی شده است. دوره اول از ابتدای پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ تا انتهای برنامه سوم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سال ۱۳۸۳ و دوره دوم در طول برنامه چهارم توسعه از سال ۱۳۸٤ تا پایان سال ۱۳۸۷ است. هم‌چنین، مولف ضمن ارائه آمارهایی از سرمایه‌گذاری در بخش‌های مختلف اقتصادی به بررسی روند تشکیل سرمایه ثابت ناخالص در بخش صنعت و معدن و سهم آن در کل سرمایه‌گذاری پرداخته است. و در آخر، موضوع اصلی این اثر در فصل هفتم بررسی شده است. مولف در این فصل ضمن بررسی جایگاه صکوک در شریعت اسلامی به مسئله انتشار آن به‌عنوان مصداقی از فرآیند تبدیل به اوراق بهادارنمودن دارایی‌ها اشاره می‌کند و ضمن برشمردن ویژگی‌ها و خطرات عقد اسلامی استصناع، انتشار صکوک براساس این عقد را به‌منظور عملیاتی‌کردن روش تامین مالی اسلامی بخش معدن و صنایع معدنی کشور پیشنهاد می‌دهند.

www.SID.ir

Archive of SID

٤. توصیف و نقد مشخصات ظاهری اثر

١,٤ نقد شکلی و چاپی اثر

برای بررسی و نقد شکلی اثر بر موضوعات مهمی هم‌چون چگونگی طراحی جلد، وضعیت حروف‌نگاری، نحوه صفحه‌آرایی و چینش مطالب، تعداد اغلاط املایی و کیفیت چاپ و صحافی تاکید می‌شود. جلد اثر از شکل کلی طراحی کتب انتشارات پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس پیروی می‌کند. این جلد دارای یک طرح ساده و تا حدودی گویا است، لکن با توجه به تمرکز این اثر بر مطالعه موردی بخش معدن و صنایع معدنی نمادی از این بخش اقتصادی بر روی جلد دیده نمی‌شود. عنوان روی جلد اثر به‌روشنی نشان می‌دهد که این مجلد به‌جای این‌که یک کتاب استاندارد در یک موضوع خاص باشد، صرفاً گزارشی از یک طرح تحقیقاتی یا مقاله بسط‌یافته‌ای است که بی‌دلیل هیبت کتاب به خود گرفته است. هم‌چنین، چاپ عنوان و مشخصات مولف به انگلیسی در پشت جلد به‌دلیل عدم وجود خلاصه یا چکیده انگلیسی در این اثر یک‌کار اضافی به‌حساب می‌آید. ضمناً، عنوان انگلیسی اثر در فهرست‌برگه ناقص است و به ادامه عنوان یعنی، The Case Study of Mines and Mining Industries اشاره‌ای نشده است. در مجموع اثر به‌لحاظ حروف‌نگاری و اندازه و نوع قلم به‌کاررفته در آن ضعیف ارزیابی می‌شود. ترتیب اندازه قلم عناوین اصلی و فرعی و زیرفرعی رعایت نشده است و عناوین در تمامی متن به‌یک اندازه قلم نوشته شده است. این مسئله امکان تشخیص عناوین اصلی از فرعی و تسلسل مطالب را برای مخاطب بسیار سخت کرده است. شماره‌گذاری عناوین نیز بسیار نامنظم و غیریکنواخت است. در جایی از اعداد، مربع، خط تیره، دایره و در جایی دیگر از حروف فارسی و یا ارقام یونانی و یا ترکیبات نامنظمی از همه این نمادها استفاده شده است. گرچه در تمامی فصول اثر این اشکال وجود دارد اما اوج این بی‌نظمی را می‌توان در فصل چهارم مشاهده کرد. البته باید به این اشکال موضوع عدم عنوان‌بندی مطالب ابتدای فصول و تمامی مباحث فصل سوم را نیز اضافه کرد که مولف بدون احساس نیاز به این امر به این مطالب و مباحث پرداخته است.

صفحه‌آرایی اثر با وجود اِشکال عدم‌هم‌ترازی خطوط آخر صفحات و سفید ماندن برخی از صفحات نسبتاً خوب ارزیابی می‌شود. در صفحات ٦، ١٤، ١٥، ٢٦، ٢٩، ٣٤، ٣٥، ٤٤، ٤٥، ٩٧، ١١٢، ١١٤، ١٢٦، ١٣٩، ١٤٦، ١٦٤ و ١٧٧ عدم‌هم‌ترازی خطوط آخر صفحات مشاهده می‌شود. فاصله خطوط نوشتاری نیز در برخی از صفحات مانند صفحات ٣٨ و

www.SID.ir

Archive of SID

۱۰٤ با سایر صفحات اثر هماهنگ نیست. از اشکالات دیگر اثر عدم رعایت تناسب صحیح در تعداد صفحات فصول اثر به‌خصوص در فصول دوم و سوم است. صفحه‌آرایی اثر از لحاظ نحوه گنجاندن جداول در متن نیز دارای ضعف است. در برخی از جداول مانند ۸-۱ و ۹-۱ در صفحات ۳۹ و ٤۰ درج عنوان جدول و قرارگرفتن خود جدول در متن از نظر افقی یا عمودی بودن هماهنگ نیستند. جدول صفحه ٤٥ بدون عنوان و شماره است. هم‌چنین، عناوین جداول ٦-۳ در صفحه ٦۷ و ۱۷-٦ در صفحه ۱٥٤ در یک صفحه قبل یعنی صفحات ٦٦ و ۱٥۳ درج شده است، به‌طوری که به‌نظر می‌رسد که جداول فاقد عنوان هستند.

۲,٤ نقد نگارشی و ویرایشی اثر

توالی معقول و منطقی مطالب یک کتاب در یک خط سیر مشخص، هدف‌مند و سلسه مراتبی به‌طوری که مفاهیم بنیادی و عمومی در سطوح پایینی و نزدیک به قاعدهٔ هرم مطالب و مفاهیم جزئی‌تر و تخصصی‌تر در سطوح بالای آن قرار گیرند، از مهم‌ترین مشخصه‌های یک کتاب علمی و درسی خوب به‌شمار می‌رود. اثر مورد بررسی و نقد به‌دلیل این‌که ارائه‌دهنده گزارشی از یک طرح تحقیقاتی با همین عنوان است، فاقد این ویژگی‌ها است. هم‌چنین، هر نوشته و اثر علمی باید از لحاظ زبانی و ساختاری، فنی و تخصصی مورد بررسی و ویرایش قرار گیرد تا خطاها و سهل‌انگاری‌های علمی، ساختار ضعیف جملات و به‌کارگیری واژگان تخصصی نامناسب اصلاح شود و مواردی مانند نحوه فصل‌بندی و پاراگراف‌بندی مطالب، میزان رعایت علائم سجاوندی و روش قرارگرفتن تصاویر و جداول در متن ارزیابی و بازبینی شوند. این اثر ویراستاری ادبی و علمی نشده است. این موضوع سبب شده است تا اثر به‌لحاظ نحوه و میزان رعایت اصول نگارش فارسی ضعیف ارزیابی شود. عدم به‌کارگیری مناسب فاصله و نیم‌فاصله در نوشتن واژه‌های ترکیبی و استفاده غیرصحیح از نشانه‌های سجاوندی از مهم‌ترین ایرادات نگارشی اثر به‌شمار می‌رود که به‌طور مکرّر در سرتاسر متن مشاهده می‌شود. فهرست‌نویسی فصول، جداول، و نمودارها کامل و دقیق انجام شده است.

قراردادن فاصله کامل بین واژه‌های ترکیبی از شایع‌ترین اشکالات ویرایشی این متن است، که در تمامی جملات و خطوط متن دیده می‌شود. کلمات «پس‌انداز کنندگان» در صفحه ۲، «کوتاه مدت» در صفحات ٤، ٥، ٦، ۱٤ و ...، «طبقه بندی» در صفحه ٥،

www.SID.ir

Archive of SID

«بلندمدت» در صفحات ۷ و ٧٦، «فراهم آوری» در صفحه ١٦، «تقسیم بندی» و «هیچ گونه» در صفحه ۱۷، «بین المللی»، «سرمایه گذار» و «می توان» در صفحه ۲۱، «می توان» در صفحه ۲۱، «راه اندازی» و «می گیرد» در صفحه ۲۲، «زمان بندی» و «قرض گیرنده» در صفحه ٢٤، «سرمایه گذاران» و «تصمیم گیری» در صفحه ٤٨، «می یابد»، «شکل گیری» و «عده ای» در صفحه ٤٩، «کار آمد» و «ویژگی های» در صفحه ۵۰، .....، «می نماید» در صفحه ۱۷۲، «می رسد» و «گزینه هایی» در صفحه ۱۸۸، «جمع بندی» در صفحه ۱۸۹، «ترازنامه ای» در صفحه ۱۹۳، و «ریسک های» در صفحه ۲۰۲ نمونه کوچکی از تعداد بی‌شمار استفاده ناصحیح از فاصله به‌جای نیم‌فاصله در واژه‌های ترکیبی است. از اشکالات ویرایشی دیگر این اثر سرهم نوشتن واژه‌های ترکیبی و عدم رعایت اصل نیم‌فاصله در آن‌ها است. تعداد این موارد به‌قدری فراوان و مکرّر می‌باشد که بیان همه موارد خارج از حوصله این مقاله است و صرفاً به ذکر موارد معدودی اکتفا می‌شود. واژه‌های ترکیبی «بنگاههای»، «نارساییهای» و «طرحهای» در صفحه ۳، «چنانکه» و «راههای» در صفحه ٤، «وامهای» و «بوجودآوردن» در صفحه ۷، «بعنوان» در صفحه ۱۷، «بکارگیری» در صفحه ۲۱، «نشانگر» در صفحه ۲۸، «دستکاری» در صفحه ٤٨، .....، «بحساب» در صفحه ۱۲۷، «داراییها» در صفحه ۱۲۹، «صرفنظر» در صفحه ١٦٨ و «ریسکهای» در صفحه ۲۰۲ نمونه‌ای از این موارد است.

هم‌چنین، اثر در رعایت فاصله و به‌کارگیری نشانه‌های نقطه و ویرگول بین کلمات دارای ضعف است. به مواردی از این ضعف اشاره می‌شود: «.. می‌باشد،در ..» در صفحه ۵، «.. برخوردارند،بهره ..» در صفحه ٦، «.. اوراق‌بهادارممکن ..» در صفحه ۸، «.. می‌گیرند، زیرا ..» در صفحه ۱۰، «.. ارتباط است،در ..» در صفحه ۱۲، «.. عمدتابرحسب ..» در صفحه ۱۵، «.. کنترل،اهمیت ..» و «.. دهند.اگر ..» در صفحه ۲۲، «.. سازد،ممنوعیت ..» در صفحه ۲۵، .....، «.. دارا هستند.روند ..» در صفحه ۷۷، «.. شده است(جدول شماره ١٤–٦). ..» در صفحه ١٤٩ و «.. عمدتاًدولتی ..» در صفحه ۱۷۵.

درج واژه‌ها و اصطلاحات انگلیسی در متن اثر بدون ذکر معادل فارسی آن‌ها و یا بدون شرح کامل در پانویس از اشکالات دیگر این اثر به‌شمار می‌رود. موارد «BOT» در صفحه ۱۸، «SPV» در صفحات ۳۳، ٣٦ و ۳۸، «Moody»، «Baa2» و «BBB» در صفحه ٦١، «Solidarity trust»، «Services Limited» و «HSBC» در صفحه ٦٢، «Libor» در صفحات ٦٣ و ٦٦، «Fixed rate» در صفحه ٦٧، «IRR» ، «Berardi project»، «New Polaris»، «Black Fox»،

www.SID.ir

Archive of SID

«Timmins West» و «Donkin coal Project» در صفحه ۱۱۸ و «Buy Back» در صفحه ۱۸۰ در متن اثر مشاهده شده است.

۳,٤ نقد ارجاع و منبع‌نویسی اثر

از ویژگی‌های بارز یک نوشتار علمی و تخصصی بهره‌گیری از اندیشه‌های دیگر محققان و ارجاع به مستندات و مدارک آن‌ها است. شیوه‌نامه‌های متعدد و متفاوتی برای ارجاع و منبع‌نویسی وجود دارد که ضروری است پژوهش‌گران ضمن پیروی از یک شیوه‌نامه معتبر در تمامی متن اثر اصل وحدت رویه را در این خصوص رعایت نمایند. اثر مورد بررسی و نقد در مقاله حاضر از لحاظ نحوهٔ ارجاع‌دهی و منبع‌نویسی ضعیف ارزیابی می‌شود. از اشکالات مشهود این اثر ارجاع به منابع در عناوین و سرفصل‌ها است، به‌طوری که محل و موضوع دقیق ارجاع مشخص نیست. عناوین «اوراق بهادار غیر قابل معامله» در صفحه ۱۱، «اوراق بهادار در بازار سرمایه» در صفحه ۱۳، «وام‌های تضمینی خارجی» در صفحه ۱۹، ....، «ملاحظات مربوط به انتشار آگهی صکوک» در صفحه ۵۱، «اوراق صکوک مصداقی از تبدیل به اوراق بهادار نمودن داراییها» در صفحه ۱۹۲ و «استفاده از عقد استصناع در قالب قانون عملیات بانکی بدون ربا» در صفحه ۱۹۷ از جمله این نوع ارجاع‌دهی نامناسب است. ارجاع‌دهی به سازمان‌ها و وزارت‌خانه‌ها بدون ذکر مشخصات نویسنده از نقاط ضعف دیگر این اثر است. ارجاع به «وزارت امور اقتصادی و دارایی» در صفحات ۱۰ و ۷۰، «سازمان بورس اوراق بهادار تهران» در صفحات ١٤ و ۱۰۰، «مرکز مطالعات تکنولوژی دانشگاه صنعتی شریف» در صفحه ۲۹، «پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی ایران» در صفحه ۵۱، «وزارت صنایع و معادن» در صفحات زیادی از فصل ششم نمونه‌هایی از این اِشکال در ارجاع‌دهی این اثر به‌شمار می‌رود. هم‌چنین، جداول و نمودارهای اثر در صفحات ۹، ۲۷، ۳۳، .....، ٦٤، ٦٥، ٦٦، .....، ١٠٤، ١١٣، ١١٥، .....، ۱۹۵ و ۲۰۲ فاقد منبع هستند. در آخر، مولف در فهرست منابع از ٤٦ منبع فارسی و ۱۲ منبع انگلیسی نام برده است که از بسیاری از آن‌ها در هیچ‌جای متن استفاده نکرده است که برشمردن آن‌ها به‌علت تعداد زیاد آن‌ها از حوصله این مقاله خارج است و از ذکر موارد آن خودداری می‌شود.

www.SID.ir

Archive of SID

۵. تحلیل و نقد محتوایی اثر

۱,۵ نقد جایگاه اثر در برنامه‌های آموزشی

همان‌گونه که قبلاً اشاره شد اثر مورد بررسی و نقد مستخرج از یک طرح تحقیقاتی است که مولف سعی کرده است آن‌را به‌صورت کتاب تدوین و چاپ نماید. از ویژگی‌های بارز یک کتاب آموزشی ضرورت پیوستگی و ارتباط منطقی مطالب است، به‌نحوی که خواننده به‌تواند به آسانی و بدون کم‌ترین دشواری و ابهام موضوع اصلی کتاب را دنبال نماید. مطالب این اثر مجموعه‌ای از مباحث متنوع از حوزه‌های مختلف اقتصادی است. به‌طوری که، در بخشی از کتاب به موضوعات بانک‌داری، بیمه، و بورس اوراق بهادار و در بخشی دیگر به مباحثی هم‌چون عقود اسلامی، ارزیابی اقتصادی طرح‌ها و تحلیل‌های آماری بخش معدن پرداخته شده است. چنین مجموعه‌ای به‌دلیل عدم انطباق آن با سرفصل دروس دانشگاهی نمی‌تواند به‌عنوان منبع درسی مورد استفاده قرار گیرد. ضمن این‌که، اثر به‌لحاظ جامعیت، تناسب با اهداف آموزشی و بهره‌گیری از ابزارهای لازم برای انتقال و تفهیم مباحث علمی و تخصصی یک منبع درسی مطلوب به‌حساب نمی‌آید و از این نظر جایگاه مناسبی در برنامه‌های آموزشی رشته‌های تحصیلی دانشگاهی ندارد.

۲,۵ نقد نظم و استحکام مباحث اثر

در نقد نظم و استحکام مباحث یک کتاب بر خصوصیاتی مانند انطباق مطالب و فصول با عناوین، تقدم و تاخر منطقی مطالب و فصول، انسجام درونی مطالب و استحکام تجزیه و تحلیل‌ها تاکید می‌شود. در آثار نوشتاری تخصصی به‌ویژه کتاب موضوع ویراستاری علمی امری بسیار ضروری است که اثر مورد بررسی و نقد فاقد ویراستار علمی است و مورد ویرایش علمی قرار نگرفته است. این نقیصه سبب نوعی بی‌نظمی در چینش مطالب، عدم تطابق عنوان با محتوا، و عدم رعایت مسئله ترتیب کلی و جزئی بودن عناوین و سرفصل‌ها شده است. مولف در فصل دوم به مسئله الزامات و پیش‌نیازهای انتشار صکوک در اقتصاد ایران پرداخته است، این در حالی است که دو موضوع ساختار و ویژگی‌های بازارهای پولی و مالی اقتصاد ایران و تجربیات بین‌المللی در انتشار اوراق صکوک که جزء مباحث پایه‌ای به‌شمار می‌روند، به‌ترتیب در فصول چهارم و سوم ارائه شده‌اند و لازم است خواننده اثر پس از آگاهی از ساختار و ویژگی‌های اقتصاد ایران و مرور تجربیات انتشار

www.SID.ir

Archive of SID

صکوک در سایر کشورها از الزامات و پیش‌نیازهای آن در ایران در فصل بعدی مطلع شود. مباحث فصل سوم کاملاً بدون عنوان‌بندی و بدون نظم منطقی ارائه شده‌اند. آمارها و اطلاعات گزارش‌شده در جداول این فصل بدون تحلیل و بدون اشاره و استناد به آن‌ها در متن آورده شده است.

نادیده‌گرفتن بانک مرکزی و نقش اساسی آن در بازار پول به‌ویژه به موضوع انتشار صکوک در مباحث فصل چهارم از اشکالات محتوایی این اثر به‌شمار می‌رود. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران با نرخ‌گذاری دستوری، مستقیم، و خارج از قواعد سرمایه‌گذاری برای صکوک سبب افزایش هزینه‌های غیربهره‌ای و توزیع غیرشفاف منابع مالی حاصل از انتشار صکوک می‌شود. این موضوع یک چالش جدی پیش‌روی توسعه کاربرد صکوک به حساب می‌آید و باعث شده تا استفاده از این اوراق اسلامی در اقتصاد ایران و سهم آن در بازار مالی اسلامی بسیار ناچیز باشد. مداخله غیردستوری بانک مرکزی، الزام به رتبه‌بندی اعتباری صکوک، امکان انتشار صکوک بدون کوپن، افزایش عمق بازار صکوک از طریق نرخ‌گذاری منصفانه آن و کاهش رویه‌های اداری و اجرایی انتشار صکوک از مهم‌ترین راه‌کارهای مقابله با چالش‌های توسعه بازار مالی اسلامی در اقتصاد ایران است (صلواتیان و حسینی‌دولت‌آبادی، ۱۳۹۸). بی‌توجهی به چنین موضوع با اهمیتی در این اثر و عدم بررسی و ارائه راه‌کارهای مناسب برای استفاده همه‌گیر از صکوک به‌عنوان یک منبع مالی اسلامی از اشکالات جدی این اثر می‌باشد. مولف در فصل پنجم قصد بررسی ساختار و ویژگی‌های بخش معدن و صنایع معدنی با رویکرد نظری داشته که چندان موفق عمل نکرده است، زیرا که به‌استثنای سه صفحه آخر این فصل یعنی صفحات ۱۱۶ تا ۱۱۹ مابقی مطالب این فصل به موضوع نامربوط ارزیابی اقتصادی طرح‌ها اختصاص دارد که هیچ ارتباطی با عنوان این فصل ندارد. محتوای مباحث فصل ششم با عنوان آن (تحلیل ساختار و نوع نیاز مالی بخش معدن و صنایع معدنی) چندان هماهنگ نیست، چرا که مولف به‌جای پرداختن به مسئله مهم برآورد مقدار نیاز این بخش به منابع مالی به‌خصوص تامین مالی از طریق صکوک صرفا به گزارش عمل‌کرد سرمایه‌گذاری در آن بخش بسنده کرده است.

۳,۵ مسئله‌پژوهی اثر

همواره یکی از چالش‌های مهم در متون پژوهشی وجود شکاف بین فضای نظریه و واقعیت نیازهای جامعه است. بیان مسئله در قالب یک پژوهش باید تطابق میان نظریه و عمل را

www.SID.ir

Archive of SID

هموار و زمینه را برای بروز و ظهور راه‌کارهای عملی فراهم نماید. از ویژگی‌های بارز پژوهش‌های تخصصی داشتن مسئله خوب و بیان آن و تلاش در جهت ارائه راه‌کارهای مناسب و عملی برای حل آن مسئله است. مسئله باید برخاسته از مشکلات و دغدغه‌های مردم و جامعه و در راستای پاسخ‌گویی به نیازها و مشکلات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی باشد. این امر علاوه بر ارتقای کیفیت پژوهش به ارتباط بین علم و جامعه کمک می‌کند. مسئله‌پژوهی در تحقیقات تخصصی به مطالعه نظام‌مند، مبتنی بر فرضیه، و معطوف به جهت‌گیری‌های علمی است و از برنامه‌های آموزشی، ترویجی، و آگاهی‌سازی کاملاً متمایز است. اثر مورد بررسی و نقد از این نظر مسئله‌پژوه نیست و تلاش مولف در راستای ارائه یک نوشتار آموزشی و ترویجی ارزیابی می‌شود.

٤,٥ هم‌گرایی با ارزش‌های انقلاب اسلامی

انقلاب اسلامی جلوه‌ای از دین مبین اسلام و مبتنی بر مولفه‌ها و ارزش‌های آن است. دستیابی به نظام کارآمد در جامعه اسلامی و نیل به تمدن اسلامی مستلزم تسلط ارزش‌های اصیل آن بر همه امور امت اسلامی است. براین اساس، پژوهش‌گران و مولفان متون علمی و تخصصی در جامعه اسلامی نیز باید ارزش‌های والای اسلامی را چراغ راه قرار دهند و در تحقیقات و نوشته‌های خود از آن الهام بگیرند. از آنجا که، اثر مورد بررسی و نقد به موضوع بازار مالی اسلامی و چگونگی تامین مالی طرح‌های سرمایه‌گذاری بخش معدن و صنایع معدنی در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران و در قالب عقود اسلامی پرداخته است، از این نظر با ارزش‌ها و مولفه‌های اقتصاد اسلامی سازگاری و هم‌گرایی دارد. ضمن این‌که، مولف در این اثر با تکیه بر اِشکال فقهی واردشده بر کاربرد بهره در بازارهای مالی متعارف، استفاده از ابزارهای مشارکتی مانند صکوک در تامین مالی را در اقتصاد جمهوری اسلامی ایران بسیار ضروری دانسته است.

٥,٥ نقد روزآمدی و اعتبار داده‌ها و منابع اثر

ارزیابی و سنجش اعتبار تحقیقات علمی به اعتبار داده‌ها و منابع مورد استفاده در آن بستگی دارد. بررسی اعتبار داده‌ها و منابع از جهت به‌روز بودن، ارتباط با موضوع مورد تحقیق، صحت و درستی، و مرجعیت از اهمیت فراوانی در اعتبارسنجی تحقیقات و متون علمی

www.SID.ir

Archive of SID

برخوردار است. بدون شک، هر چه داده‌ها و منابع به‌روزتر، مرتبط‌تر، صحیح‌تر، مطمئن‌تر، و پُرمرجع‌تر باشند، ارزش و اعتبار تحقیق و اثر علمی نیز بیش‌تر است. اثر در زمان خود از داده‌ها و منابع معتبر و روزآمدی برای تجزیه و تحلیل مباحث استفاده کرده است. لیکن، با توجه این‌که چاپ و نشر اثر مورد بررسی و نقد به ده سال قبل یعنی سال ۱۳۸۹ برمی‌گردد و در سال‌های بعد نیز ویرایش جدیدی از آن چاپ و منتشر نشده است، بدیهی است، داده‌ها و منابع مورد استفاده در آن نسبت به زمان حال به‌روز نباشند. آمار و اطلاعات تجربیات کشورهای مختلف در انتشار صکوک در فصل سوم عمدتاً مربوط به سال‌های ۲۰۰۱ تا ۲۰۰٦ میلادی است، که نسبت به آمار و داده‌های جاری جهان که مختصری از آن در قسمت ۲,۲ مقاله حاضر گزارش شده است، تفاوت‌های زیادی دارند. هم‌چنین، آمارهای مختلفی که در فصل ششم از سرمایه‌گذاری در بخش معدن و صنایع معدنی ارائه شده‌اند، مربوط به سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۸٦ است که با وضعیت موجود در این بخش متفاوت است. به‌هرحال، هرچند اثر از حیث روزآمدی و اعتبار داده‌ها و منابع در زمان انتشار مطلوب ارزیابی می‌شود، اما برای بهره‌برداری بهتر از آن نیاز به به‌روزرسانی اطلاعات، داده‌ها و منابع دارد.

٦,٥ نقد نوآوری اثر

مطالعات و تحقیقات اقتصاد اسلامی در باب استفاده از صکوک در تامین مالی اسلامی از سابقه زیادی برخوردار نیست. اولین و معتبرترین متون علمی و تخصصی در مورد صکوک به گزارش تحلیلی «مفهوم تامین مالی در اقتصاد اسلامی: تحلیل فقهی و اقتصادی» (مفهوم التمویل فی الاقتصاد الاسلامی: تحلیل فقهی و اقتصادی) در سال ۱۹۱۹ هجری قمری و انتشار مقاله «استفاده از اوراق اجاره دارایی برای پوشش شکاف بودجه» (the Use of Assets Ijarah Bonds for Bridging the Budget Gap) در سال ۱۹۹۷ میلادی توسط منذر قحف (Monzer Kahf) اختصاص دارد. تقریباً تمامی مطالعات و متون فارسی و غیرفارسی موجود در خصوص صکوک از نوشته‌های منذر قحف الهام گرفته‌اند. اقتصاددانان اسلامی داخلی نظیر محمدنقی نظرپور و سیدعباس موسویان نیز با الهام از منذر قحف و با انتشار مقالات و کتب در سال‌های ۱۳۸٤ تا ۱۳۸٦ نقش مهمی در تبیین مسئله صکوک در اقتصاد ایران داشته‌اند. هر چند این اثر در زمان خود به‌عنوان یکی از آثار کاربردی در حوزهٔ مطالعات تامین مالی اسلامی شناخته می‌شود، لکن فاقد نوآوری خاصی است.

www.SID.ir

Archive of SID

٦. نتیجه‌گیری

چگونگی تامین مالی طرح‌های اقتصادی در کشورهای اسلامی با توجه به حُرمت بهره و نقش گسترده آن در توزیع نامطلوب درآمد و هم‌چنین ضرورت ارائه جای‌گزین‌هایی مبتنی بر اصول اسلامی باعث شده است، از دو دهه پیش ابزار نوینی تحت‌عنوان صکوک در بازارهای مالی کشورهای اسلامی و غیراسلامی ظهور و مورد استفاده قرار گیرد. بسیاری از مطالعات در موضوع صکوک، مطالعات نظری بوده است و کم‌تر بر جنبه‌های کاربردی آن تاکید شده است. امتیاز این کتاب کاربردی‌نمودن نحوه به‌کارگیری صکوک و ارائه راه‌حل‌های اجرایی برای تامین مالی طرح‌های سرمایه‌گذاری بخش معدن و صنایع معدنی است. بررسی و ارزیابی این کتاب نشان داد که اثر به‌دلیل عدم ویراستاری ادبی و علمی دارای اشکالات متعدد شکلی و محتوایی است. البته، همان‌گونه که مولف در پیش‌گفتار اعلام کردند، اثر مستخرج از یک طرح تحقیقاتی است و علی‌القاعده نباید تمامی ویژگی‌های مطلوب یک کتاب را داشته باشد. به‌همین دلیل، اثر ظرفیت لازم برای استفاده به‌عنوان یک منبع درسی در برنامه‌های آموزشی دانش‌گاهی را ندارد. اثر علاوه بر اِشکالات شکلی مکرّر مانند عدم به‌کارگیری صحیح علائم سجاوندی، ضعف در نحوه قرارگیری شکل‌ها و جدول‌ها، استفاده فراوان از واژه‌های انگلیسی در متن بدون معادل فارسی، و آشفتگی در نحوه ارجاع و استناد به منابع، از نظر محتوایی نیز دارای نقاط ضعفی است. عدم تطابق عناوین مباحث با محتوا، رعایت‌نکردن موضوع ترتیب کلی و جزئی‌بودن عناوین و سرفصل‌ها، و غفلت از نقش اساسی بانک مرکزی و سیاست‌های پولی در امر انتشار صکوک از مهم‌ترین نقاط ضعف محتوایی اثر به‌شمار می‌روند.

کتاب‌نامه

تسخیری، محدعلی (۱۳۸٦)، «مبانی شرعی اوراق بهادار اسلامی (صکوک)»، فصل‌نامه علمی پژوهشی اقتصاد اسلامی، پاییز ۱۳۸٦(۲۷): ۷-۲۲.

توحیدی، محمد و یارمحمدی ، رضا (۱۳۹٦)، بررسی تحلیلی وضعیت بازار اوراق بهادار اسلامی (صکوک) در ایران و جهان، شرکت مدیریت دارایی‌های مرکزی بازار سرمایه، سازمان بورس و اوراق بهادار.

حسن‌زاده، علی و اعظم احمدیان (۱۳۹۱)، «تاثیر ابزارهای مالی اسلامی بر رشد سرمایه‌گذاری»، دوفصل‌نامه علمی پژوهشی مطالعات اقتصاد اسلامی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱(۹)، ۲۹-۵۸.

www.SID.ir

Archive of SID

سروش، ابوذر (۱۳۸۹)، مروری بر ابزارهای مالی اسلامی با تاکید بـر اوراق اجـاره (صـکوک اجـاره) در ایران، توسعه و طالعات اسلامی، سازمان بورس و اوراق بهادار.

سعیدی، علی و ابوذر سروش (۱۳۸۸)، «ابعاد حسـابداری و مالیـاتی اوراق (صـکوک) اجـاره در ایـران»، فصل‌نامه علمی و پژوهشی اقتصاد اسلامی، بهار ۱۳۸۸(۳۳)، ۳۳-۶۱.

صلواتیان، محمدامین و سیدمهدی حسینی‌دولت‌ابادی (۱۳۹۸)، چالش‌های تامین مالی بنگـاه‌هـا از طریـق انتشار صکوک (اوراق مالی اسلامی)، گزارش شماره مسلسل ۱۶۶۲۲، مرکـز پـژوهش‌هـای مجلـس شورای اسلامی.

عزتی، مرتضی و لیلا شهریاری (۱۳۹۳)، «ارزیـابی قابلیـت صـکوک در بخـش نفـت»، مجلـه اقتصـاد و بانک‌داری اسلامی، زمستان ۱۳۹۳(۹)، ۲۹-۵۲.

فهیمی، عزیزالله، مستوره رضوانی و رسول خوانساری (۱۳۹۸)، «بررسی قانون حاکم بـر انتشـار صـکوک بین‌المللی در جهان و الزامـات بسترسـازی حقـوقی در بـازار سـرمایه ایـران»، دوفصـل‌نامـه علمـی جستارهای اقتصادی ایران، بهار و تابستان ۱۳۹۸(۳۱)، ۲۹۷-۳۲۲.

کاوند، مجتبی (۱۳۹۶)، طبقه‌بندی ابزارهای مالی اسلامی (صکوک)، مرکز پـژوهش، توسـعه و مطالعـات اسلامی، سازمان بورس و اوراق بهادار.

مزینی، امیرحسین (۱۳۸۹)، امکان‌سنجی انتشار صکوک در اقتصاد ایران مطالعـه مـوردی بخـش معـدن و صنایع معدنی. تهران: پژوهشکده اقتصاد دانشگاه تربیت مدرس.

مزینی، امیرحسین، سعید قربانی و نسرین صلح‌خواه (۱۳۹۳)، «طراحی الگوی عملیاتی تامین مالی بخـش صادرات با استفاده از صکوک در اقتصاد ایـران»، فصـل‌نامـه پـژوهش‌هـای رشـد و توسـعه پایـدار، تابستان ۱۳۹۳(۲)، ۲۰۵-۲۳۳.

موسویان، سیدعباس و اکبر کشاورزیان‌پیوستی(۱۳۹۳)، «آسیب‌شناسی انتشار صکوک اجاره در بانک‌هـای ایران: مطاله موردی بانک سپه»، فصل‌نامه پـژوهش‌هـا و سیاسـت‌هـای اقتصـادی، بهـار ۱۳۹۳(۶۹)، ۱۵۱-۱۷۸.

نظرپور، محمدنقی، سیدمحسن فاضلیان و ناهید مومنی‌نژاد (۱۳۹۳)، «ارائـه الگـوی مطلـوب تـامین مـالی صنعت نفت ایران بر پایه صکوک استصناع و رتبه‌بندی ریسک‌هـای آن بـا اسـتفاده از روش تحلیـل سلسله مراتبی»، دوفصل‌نامه علمی پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، بهـار و تابسـتان ۱۳۹۳(۶)، ۶۷-۹۸.

DDCAP Group (2020), A Comprehensive Study of The Global Sukuk Market, International Islamic Financial Market (IIFM), 2020, 9th Edition.

Kahf, Monzer (1997), "The Use of Assets Ijarah Bonds for Bridging The Budget Gap", Islamic Economic Studies, May 1997(2), 82.

Safari, Meysam, Mohamed Ariff and Shamsher Mohamad (2012), The Islamic Debt Market for Sukuk Securities, Chapter 2, UK:Edward Elqar.

www.SID.ir

Archive of SID

Zolfaghari, pegah (2017), An Introduction to Islamic Securities (sukuk), Uppsala University, Faculty of Law, Working Paper 2017:2.

www.SID.ir